

מזלזלת בגבירתה, ולמה שלא היה מוחה בה גם כן. ושרה לכבוד אברהם לא היתה רוצה להוכיחה וליסרה אחר היותה אשתו, ולזה השיבה אברהם שלא היה דעתו שתהיה יוצאת מכלל השפחות, ושלא תחוש לכבודו ליסרה, כי היא שפחת[ה] כוונת הראשון בידה²⁵⁹. ואמנם שפחה לו שייסר אותה אבל לא לו²⁶⁰, כי שפחת מלוג היתה כמשו"ל בב"ר²⁶¹, ולזה תעשה לה כטוב בעיניך ואל תחוש לכבודי כלל, ושרי להשיבה אל הראוי לטוב לה ענתה אותה והשתעבדה בה בקושי יותר ממה שהיתה להשיבה אל המיצוע והיא ברחה מפניה שלא מדעתה כמשפט בורחת מתחת גבירתה.

[ז—טו] וימצאה מלאך ה' וגו'. ענין הפסוקים הנמשכים זר אצלי מאד, לכופלו בכל דיבור ודיבור, ויאמר לה, ולא נמשך דיבור המלאך כמו שהיה ראוי, וכבר נתעוררו ז"ל בזה²⁶², ולמה שהקדים אמרו, הרבה ארבה את זרעך, לאמר הנך הרה ויולדת בן וקראת שמו ישמעאל, אשר היה ראוי שיוקדם, כי הוא הנולד ראשונה וממנו הרבה זרעה²⁶³. (וכי) [וכן] היה ראוי שיאמר אליה תכף כי שמע ה' אל עניך, כי בזה ישיבנה. ולמה שאמר, וקראת שמו ישמעאל כי שמע השם אל עניה, וידוע שהשי"ת לא נתן לה זה הבן למה ששמע בענייה כמו שבא הענין באמהות,

חילופי נוסחאות

5 דעתו | חסר ב מ. 8 יוצאת | מוצאת ב מ. 9 שפחת | שפחתה ב מ. ואמנם | ואיננו ב; ואיננה מ. 10 לה | לו ב. 13 להשיבה | רגילה להשיבה ב מ. המיצוע | המצוץ ב מ. כמשפט | כשפחה ב מ. [ז—טו] 1 וגו' | חסר ב מ. זר | זה ב מ. 3 אמרו | אומרו לזה ב מ. 4 לאמר | לומר ב מ. 8 שהשי"ת | כי השי"ת ב מ. לה | חסר ב מ. 9 היה | היתה ב מ.

הערות

ולא זכו לעולם לא יזכו לבנות הימנה וכופין אותו להוציאה. (לשון הרמב"ן בחדושי ליבמות שם). 259 אפשר שכוונת רבנו שעדיין היא שפחתה כפי שהיתה מאז ומתמיד. 260 ראה מדרש הגדול לך לך טז, ו עמ' רסה: מגיד הכתוב שבחו של אברהם אבינו ונפש שפלה שהיתה בו שלא חשקה נפשו בה אלא אמר לה הנה שפחתך בידך עשי לה הטוב בעיניך. 261 פרשה מח, א. 262 בר"ר פמ"ה ז: כמה מלאכים ניזדווגו לה ר' יוסי בר חנינא אמר חמשה בכל מקום שנאמר אמירה מלאך, ורבנן אמרי ארבעה בכל מקום שנאמר מלאך, וראה רש"י לפסוק ט. ובאברבנאל השאלה הו': למה נכפל בכל דיבור ודיבור ויאמר לה מלאך ה' ולא נמשך דבור המלאך כלו יחד באמירה, וכבר נתעוררו בזה חז"ל בדרשותם. 263 השאלה הובאה באברבנאל השאלה הח': במה שאמר לה המלאך ראשונה הרבה ארבה את זרעך ואחריו אמר לה הנך הרה ויולדת בן,

- כי עניה לא היה אלא אחרי אשר הרתה ממנו²⁶⁴. ולזה אחשב בקשר
אלו הפסוקים מה שאפרש, והוא, כי הגר לא היתה ראויה מצד עצמה
שיבוא אליה המלאך אשר ידבר עמה, כמו שתמחה בעצמה ואמרה, הגם
הלום ראיתי אחרי ראי, ואמנם הוצרך שידבר אליה המלאך להשיבה אל
שרה, ולזה דבר עמה דבור מקצר דבר אחר דבר, כי אם היתה שבה
בדיבור הראשון לא היה מוסיף לדבר אליה עוד, כי לא היתה הכוונה
לנבא אותה, אבל להשיבה אל שרה לבד. אמנם כשראה המלאך שלא
הספיק הדיבור הראשון, ולזה הוסיף גם את השני גם את השלישי גם את
הרביעי²⁶⁵, כמו שאפרש. והוא שראשונה אמר לה, הגר שפחת שרי,
וקראה בשם הזה כאומר עודך שפחת שרי לא תחשבי זולת זה. אי מזה
באת ואנה תלכי, ועניינו איך לא תעלי על לכך מאי זה בית את מוצאת
ואנה תלכי, התמצאי בית נכבד כמוהו, וכבר נרמזו זה בתרגום ירושלמי²⁶⁶,
ולו היתה הגר שומעת לתוכחתו לא היה מדבר המלאך אליה עוד, אבל
לא היה כן, כי השיבו [עם היות] שהיא גברתי כדברך, מפניה אנכי
בורחת כמשפט השפחות הבורחות אשר לא יוכלו לסבול העבודה הקשה.
וכבר אז"ל בב"ר²⁶⁷ אם אמר לך חד אוניך החמר לא תחוש תרין עת²⁶⁸

חילופי נוסחאות

- 11 שיבא | שיראה ב מ. 13 שבה | שנה ב מ. 16 ולזה | לזה ב מ ג.
17 כמו | וכמו ב מ ג. שראשונה | כי ראשונה ג. 18 וקראה | והראה ב מ.
בשם הזה | בזה השם ב מ. כא' | חסר ב מ. את | ב מ; אתה ג. 21 ולו | אלו ג.
לתוכחתו | בתוכחתו ג. המלאך אליה | אליה המלאך ב מ ג. 22 שהיא | עם היות
שהיא ב מ ג. 24 אז"ל | אמרו ב מ ג. אם, מתלא א' אין ב מ; אמ' מתלא אם ג.
החמר | רחמר ג. 25 יאמר | יאמרו ב מ; יאמ' ג. אחד | חסר ב מ; אדם ג.

הערות

והיה ראוי שתקדם ההודעה בלידת הבן ואחר כך שירבה את זרעו ממנו.
264 באברבנאל השאלה הט': באמרו וקראת את שמו ישמעאל כי שמע ה' את
ענייך וידוע שהשי"ת לא נתן לה הבן למה ששמע בעניה כי אם בעבור אברהם,
כי עניה לא היה אלא אחרי שהרתה ממנו. 265 באברבנאל (פי"ז, ב) כתב
הדברים האלה ולא הזכיר שם רבנו בזה: והנה לא זכתה לזה הגר לא מפאת עצמה
כי אם בזכות אברהם כדי להשיבה אל ביתו ושלא תפיל העובר אשר בקרבה,
ולכן היו דברי המלאך אליה קצרים דבר אחר דבר, כי אם היתה שבה בדבור
הראשון לא היה מוסיף לדבר אליה עוד. אמנם כשראה המלאך שלא הספיק הדבור
הראשון הוסיף גם את השני גם את השלישי גם את הרביעי. 266 ראה תרגום
יונתן שתרגם "ולא תיזלין" לשון עתיד, ולא תרגם כאונקלוס שתרגם: ולאן את
אזלא, לשון הווה. 267 פרשה מה, ז: אם אמר לך חד אוניך דחמר לא תיחוש,
תרין עבד לך פרוכי. והשווה גם לק"ט טו, ו ובהערות שם אות לב. 268 ראה

25 לך פרומביא, ועניינו שאם יאמר לך אחד שאזנך און חמור לא תחוש,
אבל אם יאמרו אליך שנים זה אחר זה, שים פרומביא בפוך כמשפט
החמורים. וזה צודק על מה שכתבתי, כי הגר אחר שהרתה חשבה
להיותה משוחררת, ועם היות ששמעה [שאברהם] אמר לשרה הנה
שפחתך בידך, ולא חששה עדיין ולא חשבה להיות שפחה, ולזה כשענתה
30 שרה ברחת מפניה ולא רצתה לקבל מכות²⁶⁹. אבל כששמעה שהמלאך
קראה בשם הזה ואמר אליה, הגר שפחת שרי, הוצרכה על כל פנים
להודות, ואמרה, מפני שרי גבירתי אנכי בורחת, ומכל מקום לא נתפייסה
עדיין לחזור, ולזה הוצרך המלאך לשוב לדבר עמה עוד ואמר אליה, שובי
אל גבירתך [שאחר שאת מודה שהיא גבירתך מן הראוי שתשובי אל
גבירתך] עם היות שתתעני תחת ידה. או, שהיתה הכוונה כי עיני שרה
35 איננו כי אם לטוב לה, למען תקח מוסר.

וכבר הכיר בה המלאך שלא נתפייסה לשוב כשעמדה ולא ענתה עוד,
ולזה הוצרך המלאך עוד לדבר עמה ולפייסה, ואמר לה מצד שולחה²⁷⁰,
שירבה את זרעה עד שלא יסופר מרוב, ולכן ראוי אליה שתתנחם בזה
ושתסבול עיני שרה על כל פנים. ועם כל זה לא נתפייסה כי לא ענתה
40 דבר, ולזה הוצרך המלאך עוד להודיעה מה שיהיה. ואמנם, הודיע אליה
זה באחרונה למה שהוא מעניינו שלא ייטב בעיניה כמו שאפרש, אבל
תשוב מצד ידיעתה זה אל גבירתה, והוא כאומר הוזקקת לי להגיד אליך

חילופי נוסחאות

און | און ב. לא | אל ג. 26 אליך | לך ב מ ג. 27 החמורים | ב מ; החמורי;
ו"ש בב"ר אסתרי קראך חמרא אכף אוכפאל את נפשך שנא' הגר שפחת שרי ג.
צודק | צורה ב מ. מה שכתבתי | מה שכתב ב; מה שכתו' מ; מ"ש ג. 28 ועם |
עם ב מ. אמר | ג; שאברהם אמר ב מ. 29 בידך | בידך עשי לה כטוב בעיניך ג.
ולא | לא ב מ ג. 30 מכות | ג; מרות ב מ. שהמלאך | שגם המלאך ב מ ג.
31 הזה | שפחה ג. ואמר אליה | שאמ' לה ג. הגר | חסר ב מ. 32 אנכי בורחת |
חסר ב מ. 33 לשוב | לחזור ג. 34 גבירתך שאחר שאת מודה שהיא גבירתך מן
הראוי שתשובי אל גבירתך | לפי כת"י ב מ; גבירתך והתעני תחת ידיה שאחר שאת
הודה שהיא גבירתך מן הראוי הוא שתשובי והתענית תחת ידיה ג; גבירתך א.
35 עם היות — ידיה | חסר ג. שרה | שרה לה ב מ; שרה אליה ג. איננו | חסר ג.
(בשולי הגליון כתו' לא היה). 37 המלאך | חסר ב מ ג. 38 עוד לדבר עמה |
לדבר עמה עוד ב מ; לדבר עוד עמה ג. לה | אליה ב מ ג. 39 יסופר | יסמר ב מ ג.
אליה | חסר ג. 40 ושתסבול | ותסבול ג. 41 דבר | דבר זה ב מ. הוצרך |
חסר ב. אליה זה | זה אליה ב מ ג. 43 תשוב | תשוב עתה ב מ. והוא | והיה ג.

הערות

בב"ר שם בחילופי גירסאות: עתד וכצ"ל ובנדפס: עתיד. 269 אולי צריך
לתקן: מרות. 270 צ"ל: שולחו. 271 איוב לט, ב. 272 השווה

דבר שלא ייטב בעיניך, והוא, שהנך הרה ויולדת בן וקראת שמו, כשתקראי אותו תמיד כל היום, ישמעאל, לא שהיא תקרא אותו כן ביום הולדו, כי אברהם היה שקראו ראשונה בשם הזה, אבל המלאך הודיעה שכן יקרא. ואמנם, אמר אליה, וקראת שמו, למה ששמו מתיחס לעניינה, והנה כי השם שמע בעניה ויקל שעבודה ביום לדתו.

וסמך ואמר אליה, והוא יהיה פרא אדם, ועניינו לא תחשבי שמה שיקל מעליך השעבוד ביום הולדו יהיה לצמיחת מעלתו ולהיותו נרצה מהשי"ת, שאין הענין כן, אבל למה שיהיה מצד טבעו ומערכת מולדתו איש רע בלתי מקבל מרות ושעבוד [כלל, ולזה קראו פרא אדם שידוע מענין הפרא שאינו מקבל מרות כלל ושעבוד] כמו שאמר הכתוב ²⁷¹ מי שלח פרא חפשי, והוא אומרו פרא אדם, כאלו אמר איש פרא ²⁷², אבל להיות תכונות האדם הקודם והגובר ואמר פרא אדם. ואמר עוד, ידו בכל ויד כל בו, הוא ירצה להשחית הכל ולהיות ידו תקפה עליהם, ולזה יהיה שנוי לכל, ותהיה יד כל בו.

ואמר עוד, על פני כל אחיו ישכון, שעניינו שעם היות שיהיה לו אח יותר חשוב ממנו, אשר זה היה יצחק על פני הגדול ממנו, והקטן ברחוב יכין מושבו ²⁷³ לא יזונו מפניהם כלל לחלוק להם כבוד, וכבר היה זה ענין ישמעאל (עד) שלא היה חולק כבוד ליצחק, עד שדו"ל בבבא בתרא ²⁷⁴ מאי דכתיב ²⁷⁵ ויקברו אותו יצחק וישמעאל בניו, הוא דקא חשיב ליה

חילופי נוסחאות

הזקקת | הזקקת ב מ ג. להגיד אליך | לדבר אליך ולהגיד ב מ. 44 והוא | והנה ג.
שהנך | כי הנך ב מ. ויולדת | וילדת ב ג. שמו | את שמו ג. 45 כן | ישמעאל ב מ.
46 הולדו | הולידו ב מ ג. היה | הוא ג. בשם | השם ב מ. 47 יקרא | יקראו ג.
למה | לפי ג. לעניינה | עניינה ב מ. 48 השם שמע בעניה | שמע השי"ת בעניה
ב מ; שמע בענייה השם ג. ביום לדתו | בעת וביום לידתו ב מ. 49 וסמך | ושמע ב מ.
ואמ' | ויאמ' ג. אליה | לה ב מ. 50 מעליך | עליך ג. ולהיותו | להיותו ב מ.
נרצה | טוב אבל כי שמע ה' אל ענייך ג. מהשי"ת | להשי"ת ב; השי" מ; אצל השי" ג.
52 כלל ולזה קראו פרא אדם שידוע מענין הפרא שאינו מקבל מרות כלל ושעבוד כמ"ש
הכתוב | לפי כתי"ב ב מ ג; ושעבוד כמשי"א. 53 מי שלח | ושלח ב מ.
54 והוא | והיה ב מ. כאלו אמר | ג; כלומר ב מ. תכונות | תכונתו ב מ; תכונתו
נוטה אל תכונת ג. 55 הקודם והגובר | הקדים הגובר ב מ ג. ואמר | והוא אמרו ג.
56 הוא | כי הוא ב מ ג. 59 אשר | ואשר ב מ. 61 שדו"ל | שדרשו ז"ל ב מ ג.
בבא בתרא | בב"ר ג. 62 מאי דכתי' | מדכתיב ב מ ג. דקא חשיב | דקחשיב ב מ;

הערות

פירוש הרמב"ן כאן. 273 ע"פ איוב כט, ז. 274 מז, ב.
275 בראשית כה, כח.

ליצחק מקמיה תשובה הוא דעבד ואדכריה ליצחק מקמיה כו'. כבר נראה
 מזה כי בעת רשעו לא חלק לו כבוד, או שירצה באומרו על פני כל אחיו
 ישכון שיהיה רב מאד מחנהו²⁷⁶, כמ"ש בסוף²⁷⁷ על פני כל אחיו נפל,
 ולהיות טבע ומערכת לישמעאל שלא יקבל מרות גם בעת לדתו והתחלת
 צמיחתו, הוסר המרות מהגר, כי מערכת הנולד מתיחס לאביו, כמו
 שהודיעו רז"ל, ואמרו²⁷⁸ בית תינוק ואשה אף על פי שאין נחש יש סימן.
 ומה שאמר אליה המלאך כי שמע השם את ענייך, אין עניינו שהשי"ת
 שמע תפלתה וראה בענייה, כי כל מה שהיתה שרה מענה אותה היה
 כפי הראוי להטיבה באחריתה²⁷⁹. אבל למה שהכל נמשך מהשי"ת אמר
 אליה כי שמע ה' בענייך, כי כבר מצאנו זר מזה, כי השם א"ל קלל את
 דוד²⁸⁰. ולזה הודיעה המלאך כי לא תחוש לשוב אל גבירתה מצד מה
 שהיתה מענה אותה, כי זה העינוי לא ימשך אבל יסור ממנה זה השעבוד
 ביום הולד העובר שבמעיה, ואין ספק (על זה) [שלזה] שבת, כי לא תחוש
 לעינוי ימים מספר. ובכלל כוונת המלאך לא היתה כי אם להשיבה אל
 שרה לא להגיד אליה עתידות, גם כי אין העתיד מכלל מה שראוי שתשמח
 בו, ולזה לא הגיד לאברהם. והגר העלובה למה שלא נתפייסה ממה
 ששמעה ולא ענתה על העתיד המוגד אליה דבר, אבל נתפייסה במה
 שנתייחדה ראית השי"ת אליה, וקראת שמו, אל ראי, והיתה הכוונה אצלי
 האל הנראה אלי, כי אמרה אם נראה אלי בבית אברהם לא היה מן
 התימא, כי לא מצדי אבל מצדו ומצד ביתו, כי כבר יראה מראות אלהים

חילופי נוסחאות

דמקרא ג. דעבד | דעביד ב; שעשה ג. 64 מזה | חסר ג. חלק | יחלוק ב מ.
 לו כבוד | כבוד ליצחק ג. 66 טבע ומערכת | טבעו ומערכו ג. 67 מהגר | בו
 מהגר ב מ. מתיחס | מתיחסת ב מ. 68 שהודיעו | שהודיעונו ב; שהודיעונוהו מ;
 שהודיענו ג. ואמרו | חסר ב מ ג. 69 את | אל ב מ ג. ענייך | עוניך מ.
 70 וראה | ראה ג. שהיתה | שהיה ב מ. 72 בענייך | אל עניך ב מ; את ענייך ג.
 השם א"ל | ה' אמר לו ב מ; הש"י א"ל ג. 73 הודיעה | אמר אליה ב; אמר לה מ.
 כי לא | שלא ב מ. לשוב לבא ב. 74 ממנה | ממנו ב מ. 75 על זה
 שלזה ב מ; שב"ן ג. 76 לעינוי | בעינוי ב מ. אל שרה | חסר ג. 78 הגיד
 הוגד ב מ ג. והגר | והוגד ב. ממה | במה ג. 79 ולא | לא ב מ. 80 הכוונה
 כוונתה ב מ ג. 82 לא | לא היה ג. מצדי | מצדה ב מ. אבל | כי אם ג.
 83 מי | מה ב מ ג. מצטרף | מצורף ג. עם הראוי | חסר ב. שתייחד | שתייחד ב מ;
 חסר ג.

הערות

276 ראה מה שפירש בזה באבן עזרא כאן. 277 להלן כה, יח.
 278 חולין צה, ב. 279 על פי דברים ח, טז. 280 שמואל

מי שאינו ראוי בהיותו מצטרף עם הראוי, וזה לסבות, אבל שתייחד הראייה אצלי זה לא השבתי, ולזה קראתהו אל ראי.
85 ואמרה, אחרי (ראה) [ראי], כאומרת כי די היה לי כפי עניינו לראותו בצירוף, ועל כן קרא הקורא לבאר [הזה] באר ומי שהוא חי הנראה אלי, כי ראי למה שבא טעמו מלרע עניינו ראיתי אותו, וכן מורה לשון התרגום²⁸¹. ואלו היה עניינו הרוואה אותי כמו שחשבו קצתם היה טעמו מלעיל²⁸².

90 ואמרה הנה בין קדש ובין ברד, שעניינו עוד היום מפורסם במקום ההוא. וספר שנולד זה הילד ושאברהם אשר לא ידע דבר בדברי המלאך, כי אין ספק שלא הגידה לו הגר למה שלא ייטב בעיניו שיהיה בנו בכורו פרא אדם, קרא אותו ישמעאל כדברי המלאך. ואמר שם, בנו אשר ילדה הגר, לשלא היה ראוי שיקרא בנו במוחלט, אבל בנו מהגר.

[יז, א—ח] ויהי אברהם בן תשעים ותשע שנה וגו'. כוונתי בפירוש הפרשה הוא, מה שאומר אין ספק שראוי שיהיה [לאברהם במצוה הזאת קושי נפלא, וזה למה שהיה] כבר בן צ"ט שנים והיה חשוך בנים, אשר לזה לא היה ראוי שיעשה דבר שיחלשו בו איברי ההולדה, אבל היה צריך שיחזקו, ולהעיר על זה הקושי אצלו התחילה הפרשה להודיע שכבר היה בן צ"ט שנים כשהיה זה, עם היות שבא בסוף הפרשה²⁸³ ואברהם בן צ"ט שנה בהמולו וגו'²⁸⁴. ומה שהיה בזה מן הקושי לא הודיעו השי"ת ראשונה המצוה בפרט, אבל דבר עמו כמו שאומר, והוא שאמר אליו, אני האל שדי כי ביכלתי להמציא ולהשלים כל המצטרך.

חילופי נוסחאות

85 עניינו | עוני ב מ. | 86 לבאר | לבאר הזה ב מ ג. | 87 ראי |
ראיתי ב מ. | מלרע | למטה ב מ. | 88 ואלו | אלו ג. | 91 אשר | חסר ב מ ג.
כי אין — המלאך | חסר ג. | 93 ילדה | ילדה לו ב מ. | 94 לשלא | שלא ב מ.
אבל בנו | אצל בכורו ב מ.
[יז, א—ח] 1 ויהי אברהם | ואברהם ג. | תשעים ותשע שנה וגו' | תשעים שנה ותשע שנים
ב מ; צ"ט שנה ג. | כוונתי | דעתי ב מ ג. | 2 שראוי | חסר ג. | לאברהם במצוה
הזאת (במצות מילה ג) קושי נפלא וזה למה שהיה כבר בן צ"ט שנים | לפי כת"י ב מ ג;
כבר בן צ"ט שנים א. | 4 שיחלשו | שיחלשו בו ב מ ג. | 5 להודיע | חסר ג.
6 זה | חסר ג. | היות | חסר ג. | שבא | שכבר בא ב מ ג. | 7 שנה | שנים ב מ ג.
וגו' | חסר ב מ ג. | ומה | ולמה ב מ; | ומה ג (בין השיטין חוקן ולמה). | 8 ראשונה
המצוה | המצוה הראשונה ג. | 9 האל | אל ב מ ג. | ביכלתי | ביכולתי ב מ; | ביכולת ג.

הערות

ב טז—י. 281 בתרגום לפנינו: אף הכא שריתי חזיא. 282 ראה
אברבנאל (דף ריט, א). 283 להלן יז, כד. 284 ראה אברבנאל שאלה